

Onderwijskunst

Zoektocht naar rationele onderbouwing voor spel/kunsten als basis van onderwijs

Door Marjanka van Maurik en Ino de Groot, Marnix Academie

Vooraf

Vraag aan studenten van het profiel *Onderwijskunst* naar hun ervaringen en ze vertellen je over hun plezier in leren. Je zal horen dat er geëxperimenteerd wordt, dat er stralend gefaald wordt, dat er kritisch naar zichzelf en naar elkaar gekeken wordt en dat zowel studenten als docenten – enigszins onzeker - houvast zoeken bij elkaar en in de literatuur.

Dit artikel gaat over het profiel *Onderwijskunst*, een afstudeer/profileringsprogramma op de Marnix Academie-opleiding *Leerkrachten basisonderwijs*. Dit artikel is een niet-complete weergave van onze zoektocht naar onderbouwing van ons onderwijs. Ondanks alle gebreken zijn wij – Marjanka Van Maurik en Ino de Groot – trots op ons werk.

Studenten van de Marnix Academie die de studie volgens de normplanning doorlopen, kunnen voor hun vierde jaar met een start in september kiezen uit verschillende profielen; naast het *Jonge- en oude-kind* profiel zijn er de profielen '*Crossing borders*' (internationalisering), '*Cultuur en identiteit*' (levensbeschouwelijk), '*Kunst en cultuur*', '*Wereld, Wetenschap en Technologie* (WWT) en '*Pedagogische Kracht*'.

Studenten die om welke reden dan ook vertragen en in februari aan hun vierde jaar beginnen hebben geen keuze. Zij moeten het profiel *Onderwijskunst* volgen. Zowel het profiel *Kunst en cultuur* als *Onderwijskunst* verzorgen wij.

Plezier

Als stagebegeleider sprak ik veel kinderen over hoe zij de student als stagiaire ervaren. Een van de leerlingen maakte diepe indruk op mij. 'Jij bent toch meester van de juffen en meesters?' was haar vraag. 'Leer ze dan lachen!'. Ze vervolgde met tal van voorbeelden waarbij elk initiatief bij de kinderen gesmoord werd in bevelen tot leren.

Stap voor stap groeiden wij, docenten van twee profielen naar een manier van onderwijs organiseren waarin plezier in het leren weer zichtbaar werd voor studenten. Plezier in kennis

verwerven, plezier in experimenteren, plezier in samenwerken, plezier in afstemmen, plezier in 'doen'. Met de nadrukkelijke uitnodiging aan de studenten om in hun eigen onderwijs daarmee aan de slag te gaan. En zo kwam plezier ook weer bij de leerlingen van de basisschool terug. Plezier als motor van het leren.

Motivatie

Onderwijs geven aan kinderen is de reden waarom studenten de pabo doen. Dus ons ontwerp moet uitgaan van 'werken met de leerlingen'. Dus haalden we bij het profiel '*Kunst en cultuur*' wekelijks 120 basisschoolkinderen binnen en verzorgden studenten workshops. Dus namen we alle groepen van de basisschool mee naar een museum om daar door studenten te kunst te genieten. En wij waren meewerkende voorman (m/v), gaven voorbeeldlessen en stuurden bij. Zo zochten de studenten eerst zelf in verschillende muzikale apps naar de mogelijkheden van de app, om een week later met leerlingen van de basisschool hetzelfde te doen. De leerlingen kregen ruimte om te onderzoeken, te rommelen... We zagen onszelf terug in het gedrag van de studenten, ruimte gevend om te genieten.

Keuze

Doordat het profiel *Onderwijskunst* in februari start met een kleurrijk palet aan studenten, moest een en ander niet afhankelijk zijn van wisseling van stagegroep na de zomer, jonge of oude kind, regulier of speciaal, vanuit welk onderwijsconcept er op de stage gewerkt wordt, leerstijl van de student. Binnen het profiel is heel veel mogelijk zonder dat het allemaal individuele trajecten worden. We ontwierpen het profiel *Onderwijskunst* zo dat 'samen en van elkaar leren', 'eigen keuzes maken' en 'plezier beleven' zichtbaar is. Onze aanname is dat plezier ontstaat als je dingen mag doen die je graag doet.

Uitgangspunten die gelden voor leerlingen op de basisschool gelden in principe ook voor de studenten vanuit de wetenschap dat studenten het eigen genoten onderwijs zullen imiteren in hun eigen onderwijspraktijk. We zullen dus het voorbeeld moeten geven.

Het lievelingsvak

Binnen het profiel *Onderwijskunst* kiest een student zijn 'lievelingsvak' als basis voor het profiel. De student wordt dus expert in lesgeven in dat ene vak. De opdracht vanuit het profiel is dat de student gaat onderzoeken op welke wijze dit vak op een adequate manier vanuit vakdidactiek en vak-inhouden, op een eigen unieke wijze vanuit de persoon van de student als leerkracht aangeboden kan worden tegemoetkomend aan 'het zijn' van de kinderen. Met andere woorden: leer de inhouden zo aan te bieden dat de leerlingen op een eigen wijze tot leren komen.

Daarbij nemen we grofweg aan dat kinderen spelende wezens zijn, de spelende mens, nieuwsgierig naar de wereld, veel energie hebben, graag bewegen, van elkaar leren waarbij de groep belangrijk is en leren door te ervaren. De kunst van het lesgeven maakt dat leren aansluit bij het kind-zijn.

We gebruiken dus de passie van de student voor dat ene vak. Wij vragen de studenten de didactiek en inhoud uit te kleeden tot de kern te beschrijven waardoor er door alle andere studenten steeds vanuit die kern feedback kunnen geven en die kernen bij eenieder ingesleten wordt. We kleden de vakken dus tot het bot uit. Voorbeelden: beeldend gaat over 'verbeelden', kennismaken met kunst' en 'maken'. Muziek gaat over 'doen', 'luisteren, vastleggen', 'bewegen' en 'creëren'. Engels gaat over veel met elkaar praten in het Engels en bij wiskunde gaat het over 'de ijsberg' en 'de principeparen'.

Vakcollega's worden ingeschakeld als spiegel. Vakcollega's die vanuit hun vakexpertise aanmoedigen, wij die de studenten uitdagen in een gerichtheid op kinderen.

Kunstprincipes als basis van denken over onderwijs

De basis van ons denken over onderwijs – het profiel - ligt in de kunsten. Het gaat om het samenspel van het abstracte en het creatieve denken, gebaseerd op denken door te doen (Jelle Jolles, 2011) vanuit de vragen 'Wie ben ik?' en 'Wie ben ik ten opzichte van de ander?' Het profiel *Onderwijskunst* is geen kunstprofiel, het profiel gaat wel uit van de kracht van passie, een basishouding in de kunst (Mihaly Csikszentmihalyi, 1996).

Basishouding

De overheid formuleerde drie kerndoelen voor het kunstonderwijs: 'verbeelden', 'kennismaken met cultuur' en 'reflecteren'. Binnen het kunstonderwijs liggen die kerndoelen genuanceerd. Juist vanuit die nuance zijn deze kerndoelen mee te nemen naar andere vakken en zeker in de combinatie met passie. Het zorgt ervoor dat andere vakken voor kinderen gaan leven. Het overkoepelende van de vakken is 'leren door te doen'. De nadruk op 'doen' sluit aan bij het hbo. Het hbo is het hoogste niveau van praktisch handelen. Het gaat in het hbo over bewust handelen. Je moet jouw handelen kunnen verantwoorden.

Doen en verantwoorden. Studenten krijgen een dummy. Alles wat je belangrijk vindt leg je vast. Immers jouw geheugen is vluchtig. Mooie woorden, knappe formulering, beelden die tonen, flarden van gedachten... Het is jouw boek en leg het op jouw manier vast. En zo zit de groep tijdens ons college te tekenen; wordt ons verhaal in hun boek teruggebracht tot een woordweb. Het boek wordt gevuld met foto's, met artikelen, met teksten, met brieven, anekdotes. In het boek wordt de eigen specifieke ontwikkeling op een spontane ongeordende manier zichtbaar. Bij elke van de drie toetsen zoeken de studenten binnen binnen 'de chaos' van het boek patronen die hun voortgang in ontwikkeling als onderdeel van de toets te tonen. Met ruimte om dat op eigen wijze vorm te geven. We zagen al animaties, gedichten, tekeningen met toelichting, hoorden een lied, maar ook filmpjes met enthousiaste, bezige kinderen en werk wat ze hadden gemaakt.

Om bewust te handelen is het nodig om terug te kijken, op (de patronen van) het handelen te reflecteren. Het gaat over aannemelijk maken van het handelen, het navolgbaar maken van de keuzes die gemaakt zijn. Het gaat over gedachten, gevoelens en ervaringen delen. Het gaat over veiligheid, het vertrouwen in elkaar dat het delen van eigen gedachten,

gevoelens en ervaringen niet geschaad wordt. Uitstel van oordeel dus. Het gaat om vragen stellen, kijken vanuit een breed perspectief, denken in mogelijkheden met uitstel van oordeel- Uitstel van oordeel is de basis van oplossingen en geeft ruimte (David de Kooij 2015, Igor Byttebier 2002) en het betekent niet dat er uiteindelijk geen oordeel komt. Het betekent dat er zorgvuldigheid betracht wordt. Juist ook naar jezelf toe!

Ik - theorie - praktijk

Wij gaan uit van de driehoek 'ik' - 'theorie' - 'praktijk'. Dit komt voort uit de gedachte dat jij keuzes in de theorie moet kunnen borgen. Theorie koppelen aan de praktijk (en andersom) is lastig voor studenten.

In tweetallen krijgen studenten een boek over onderwijs, kunst, de werking van hersenen aangereikt. De opdracht is een kort filmpje te maken als presentatie om het boek inhoudelijk te promoten. Dat filmpje delen we op onze facebookpagina en via Teams. Studenten lezen vluchtig dus één boek goed door en door de filmpjes nemen ze kennis van de andere. Er ligt een nadrukkelijke uitnodiging op basis van de presentaties je meer te verdiepen in andere bronnen dan het boek dat jij gebruikte voor de presentatie.

De presentatie van het boek 'De onzichtbare gorilla' (Chabris en Simons 2011) is aangeslagen en leidde tot discussie. 'Je ziet wat je denkt' was de samenvatting. Je ziet dus altijd jouw ervaringen, jouw gevoelens en jouw gedachten en niet alleen in een kunstwerk. De waarneming is dus per definitie gekleurd door jouw denken. Juist dat denken (ervaren, voelen) kunnen wij als leerkrachten voeden! Hier kunnen wij – leerkrachten – een eigen kleur geven aan het onderwijs.

Er bestaan meer antwoorden op dezelfde vraag. Er bestaan meer zienswijzen terwijl we kijken naar hetzelfde (Chabris en Simons, 2011). Weten gaat de waarneming vooraf. Kennis is dus en blijft dus belangrijk!

Analoog aan het kunstonderwijs: een kunstwerk geeft de mogelijkheid jouw verhaal in het kunstwerk te zien. Het gaat - op de basisschool – niet over wat de kunstenaar ermee bedoeld heeft, of welke stroming etc. Het gaat over eigen ervaringen, eigen gevoelens en eigen gedachten en die dan delen met anderen. Delen door ze aan te wijzen in een werkstuk, delen door over een kunstwerk van een ander te praten. Delen door associaties te maken en te ontdekken dat niet iedereen hetzelfde denkt en ervaart. Door te delen – van wat jij ziet, toon jij jouw kennis, gevoelens of ervaringen en zo leer je jezelf en anderen kennen (Terry Barrett, 2010). Aan het eind van dit artikel is een deel van een hoofdstuk uit het boekje 'onderwijsverhalen' opgenomen dat is verschenen bij het afscheid van Bas van den Berg ter illustratie.

Studenten ontdekten Antonio Damasio die zo iets zegt als 'het gevoel is een snelkoppeling van het verstand'. Daarmee stelt hij voelen op zijn minst gelijk aan denken. '... eindelijk erkenning...' zucht een student. We zijn het er over eens; het is moeilijk om de juiste woorden te vinden om te vertellen wat je mooi, dierbaar, lief,

aardig vindt en tegelijkertijd is het wel bepalend. Er is dus meer is dan het rationele denken en minstens zo waardevol.

Wij zeggen niet 'dit boek moet je lezen', we bieden een selectie boeken aan die we zorgvuldig hebben uitgekozen. Elk jaar halen studenten uit de boeken andere aspecten, ze leggen eigen accenten. Dat wat er uitgehaald wordt, hebben ze blijkbaar nodig, sluit aan bij hun ervaringen en kennis. Het is misschien wel een variant op Chabris en Simons (2011): je leest wat aansluit bij jouw denken. Voor ons is dat ook spannend en uitdagend.

Met de verkenningen van de boeken wordt ook gevraagd om ca. 15 kernwoorden uit de boeken te halen. Daarmee spelen we THE GAME. In een klein groepje wordt een soort dominospel gespeeld. De kernwoorden staan op kaartjes en de uitdaging is om al je kaartjes weg te spelen. Dat kan door ze aan te leggen en een logische verbinding te maken, het is een spel van oefenen met het verbinden van theoretische bronnen en met het grip krijgen op die theorie: ik leg het kaartje 'Uitstel van oordeel' van Bytebier aan het kaartje 'Geven van broedertijd' van Csikszentmihalyi omdat.....

De presentatie maken gaat over 'doen' en 'samen'. De game gaat over spelen en laten zien wat je weet en elkaar aftroeven en toespelen ... Theorie is geen doel meer, het is een middel om de geest te slijpen. Voor dat slijpen heb je de ander nodig.

Onderwijs

'Kunst kan een belangrijke rol spelen bij de gevoeligheid voor datgene wat zich onttrekt aan onze rationele modellen' (D'Ansembourg A. in Stralen e.a., 2012 'En denken!').

Leerkrachten moeten de vragende houding stimuleren. Niet om gelijk te halen of elkaar te overtuigen maar om ruimte te geven aan gemeenschappelijke inzichten en alle nuances en accenten.

De leraar (Leo Lenssen in Stralen e.a., 2012) is de eerste gids tot de bronnen waaraan de leerling behoefte heeft. *Wij kiezen daarom de boeken, de studenten kiezen op basis van de presentaties waarmee ze verder gaan.* De leraar opereert tussen de dynamische onderwijspraktijk en de individuele ontwikkeling van de leerling. De leraar en de persoon van de leraar doen er toe (Dominique Hoozemans in Stralen e.a., 2012). Als ik mezelf laat zien met een gerichtheid op de student en uit alles wat ik doe blijkt dat, dan ben ik een rolmodel voor de leerlingen en zullen zij dit gedrag sneller overnemen (Ruiterkamp, Grashof, & van Tuijl, 2011). Voor studenten in hun onderwijspraktijk geldt: een kind doet niet wat je zegt, het doet wat je doet.

De meeste studenten zijn niet in staat zijn te overzien waar leerstof voor dient. Een docent die ervan uitgaat dat een student op een opleiding zit om aan zichzelf en zijn toekomst te werken, maakt een beoordelingsfout. Een student wil anderen ontmoeten, en leuke en spannende interacties aan te gaan. De tiener en de jongtwtiger is geprogrammeerd voor sociaal leren (Jelle Jolles 2011). Jongeren staan vooral open voor hun eigen peergroup. Hun psychobiologie dwingt ze daartoe. Het betekent een attitudeverandering bij de docent. Het gaat dus over kennis hebben van de groep kennis van de ontwikkeling en die kennis

omzetten tot handelen. Dit geldt voor ons naar de studenten toe, het geldt voor studenten naar hun leerlingen toe: waar zitten de kinderen in hun ontwikkeling en hoe houd ik daar rekening mee? Het is de eerste opdracht van het profiel.

Leraren die richting geven aan studenten hebben behoefte hebben aan praktische kennis en activiteiten, die ze de volgende dag in hun eigen les meteen kunnen gebruiken (Dominique Hoozemans). Al doende worden zij zich hiervan bewust en ontwikkelen zij zich of tot professional.

Zichzelf beschouwen, zichzelf in de rol van leerkracht bewust worden en betekenis verlenen aan eigen handelen vereist reflecteren als manier van leren.

De aandacht verzwakt. 'Hoeveel stekels heeft een egel?' Er wordt gegniffeld. 'Ik weet wel dat ze het voorzichtig doen', zegt er een. 'Met veel lawaai', zegt de ander... wat begon als even tussen door de zinnen verzetten om zo weer bij de les te blijven, gaat over in een gesprek waar de studenten allemaal wel iets over te zeggen hebben. We lachen veel. Ze corrigeren elkaar als de grens van het betamelijke in zicht is... 'Moet dat nou?' vraagt een collega. Ja dus, even ruimte voor de studenten om op te pakken wat voor hen van belang is... Inmiddels heeft een van de studenten een antwoord; 6000 – 9000 stekels. Einde intermezzo

Het perspectief van de student staat centraal (Glasbeek 2015). We geven ruimte aan de studenten door keuzemogelijkheden aan te bieden. Zelfs in de tussendoortjes is er die ruimte. De student kan keuzes maken en daarmee sluit de student aan bij eigen wensen en leerdoelen. Vanuit het perspectief van degene die vertrouwen geeft, draagt het geven van vertrouwen dus altijd een risico met zich mee, met name het risico dat de ander iets anders zal doen dan wat we verwachtten of hoopten. We kunnen vertrouwen opvatten als een uitdrukking van menselijke vrijheid (Biesta, 2018).

Betekenisverlening, ontwikkeling van identiteit en levensbeschouwing starten bij verbeelding, creatief denken en doen. De verbeelding zelf leidt niet alleen tot beschouwing, maar is tevens die beschouwing zelf (Van den Berg, 2014). Echter (eigen) (levens)beschouwing moet niet als uitgangspunt genomen worden maar het respect voor (de ontwikkeling van) kinderen (van den Berg, 2014). Voor al het denken geldt dat kennis het vangnet is. Je moet kunnen kiezen tussen waardevolle en niet waardevolle kennis en het is gewoon een ervaren volwassene die je moet helpen om de meest verantwoorde keuze te maken (Jelle Jolles, 2011).

Het onderbreken om de aandacht even te verzetten en daarmee weer te richten was het doel van de interventie. Wat ik van dat egeltjesverhaal vind is dus niet zo belangrijk.

Respect voor jezelf en anderen betekent dat je jezelf en anderen waardevol vindt en in eigen waarde laat, stuurt op 'zelf nadenken', 'zelfrespect', 'eigen verantwoordelijkheid', 'vrijheid' en 'liefde'. Niet vrij van waarden en los van de ander/ groep, er bestaat zoiets als het 'goede'. De leraar en de persoon van de leraar doen er toe; zij zijn een kompas. De pedagogische uitdaging ligt niet in het simpelweg vertellen welke van de wensen wenselijk zijn, maar er een levende vraag van te maken met ruimte waarin de leerling een relatie kan

vormen met zijn verlangen. (Biesta, 2018)

Mensen die zich niet geliefd voelen kunnen niet openstaan voor de behoeften van anderen (Lickona, 1986). Mijn oude kleuterjuf sloot met haar 'lieve schat' dus ook aan bij mijn ontwikkeling toen.

Een kaartje na het behalen van het pabo-diploma met daarop de tekst 'jullie hebben mij geïnspireerd en een beetje gemaakt tot de juf die ik nu echt ben' maakt ons blij.

Het niet logische

Harry Kunneman (2013) introduceert naast 'logos' en 'dialogos' – 'paralogos'. Een verschuiving van objectivistische wetenschapsopvattingen naar waarde geladen kennisverwerving en normatieve professionaliteit. Erkennen van en vertrouwen op wat niet in woorden te vangen is, erkennen van en vertrouwen op het denken dat niet logisch verklaard kan worden, vertrouwen op het toeval, geluk, ... Eric Vos sprak over 'het sprakeloos weten' en zocht met onze studenten naar verhalen van niet verwoorde praktijkkennis. Verhalen die de kunst van onderwijs insluiten.

Kunst en kunstonderwijs doen een beroep op verbaallinguïstische, visueelruimtelijke denkstrategieën en strategieën gebaseerd op tast, op handelen, op motoriek. Anders gezegd: kunst en kunstonderwijs doen naast het logische denken een beroep op het creatieve, lateraal en paralogisch denken en openen daarmee werelden.

Om naast logisch ook 'anders' te leren denken, open te staan voor dat wat niet onmiddellijk grijpbaar is (en wel bepalend), is kunst een uitermate geschikte ingang voor het onderwijs. Kunstonderwijs vraagt kennis (logica), vraagt samenspraak (dialogica) en vangt het onbenoembare (paralogica) en doet daarmee een beroep op lateraal denken binnen de context van een groep, peergroep, subcultuur en cultuur.

Die context is dus van belang. Onze eerste toets heeft 'het fundament' als titel. Studenten doen praktijkonderzoek en brengen hun basisschool en specifiek hun stagegroep in beeld. Vanuit het theoretisch kader dat we met elkaar maakten en dat zich toonde in de game wordt een keuze gemaakt van die items die voor de student belangrijk zijn. Van die items worden sterke/ zwakte analyses gemaakt.

Vragen als: Wat staat er geschreven? Wat wordt er gedaan? Wat zie je terug m.b.t. ontwikkeling van kinderen? Welke mogelijkheden liggen er in en rond het gebouw? Wat willen leerlingen? Wat ouders? Wat de collega's? De basisschool als subcultuur verbonden aan een grotere werkelijkheid met de student zelf als een van de spelers binnen dat krachtenveld.

Studenten nemen zo vanuit hun specifieke stage de basisschool als uitgangspunt en kiezen eigen speerpunten; speerpunten die aangepakt, onderzocht dienen te worden.

Kunst staat nooit op zichzelf binnen het basisonderwijs. De wereld toont zich in kunst als geheel; het geheel van zowel het grijpbare als het ongrijpbare. Kunst is eeuwenlang het

middel geweest om beiden zichtbaar te maken: het ongrijpbare grijpbaar te maken. Juist daarom is kunstonderwijs zo belangrijk; leerlingen zoeken in al hun denken en voelen hun plek in de wereld: leerlingen zijn de lerenden!

Je moet het zelf doen

Fenstermacher beschrijft de activiteit van de leerling – voor ons dus ook de student- als het werkwoord ‘student-en’. We kunnen zeggen dat leren – als taak en resultaat – van de ‘leerling is’, en dat wat leraren zouden moeten beogen niet het leren zelf is, maar de activiteit van ‘student-en’. In die manier van kijken is leren hooguit het ‘effect’ van het student-en maar niet het lesgeven. Biesta (2018) zegt: Dit is zo treffend. Ik kan niet voor jou leren; je zal het jezelf eigen moeten maken. Binnen onze cultuur is vrij duidelijk wat belangrijk wordt gevonden.

De basisschool is gericht op het ontwikkelen van leerlingen als ‘burger’ met respect voor zichzelf en de ander. Kinderen leren na te denken en zich verhouden tot. Hier liggen bouwstenen voor de morele ontwikkeling en bildung.

Studenten moeten in het profiel dan ook in de actieve stand komen om zo de leerlingen aan het werk te zetten. We bedoelen met ‘aan het werk zetten: ruimte geven aan leren, ruimte geven een eigen weg te volgen, ruimte geven aan dat wat zich voordoet.

Leerlingen zo aan het werk zetten is niet eenvoudig en studenten zullen steeds moeten bijsturen, schaven, poetsen, afstemmen en weer doorgaan. Ze moeten kilometers maken in het zoeken naar het juiste voor hun leerlingen. Niet eindeloos praten maar al doende! De tweede toets (met de titel ‘werk in uitvoering’) toont het ‘student-en’. En dat alles met de mogelijkheden en onmogelijkheden van de student, in de omgeving waarbinnen de student functioneert. We vragen veel van studenten, maar wel vanuit het vertrouwen dat ze dat kunnen.

Verrassende voorbeelden.

Een modderig weiland achter een school. Kerndoel natuur; zo iets als ‘leerlingen kunnen voorkomende planten herkennen en benoemen’. Er liggen foto’s klaar en werkbladen en mooie presentaties; Onze student gaat naar dat modderige veld en laat leerlingen in tweetallen een vierkante meter uitzetten en binnen die vierkante meter alle verschillende plantjes (macro) fotograferen. De plantjes worden vanaf de foto gedetermineerd. Uit alle resultaten wordt de top tien samengesteld.

Ouderavond: de ouders krijgen de opdracht de tien met vlaggetjes te markeren in het veld. Een vierkante meter uitzetten is niet eenvoudig. Alle leerlingen lukten het uiteindelijk. Zo fotograferen dat het plantje herkenbaar is, was even oefenen. De student verbaasde zich vooral over de tamtam: had een tweetal een bruikbaar idee dan volgde bijna zonder woorden de rest.

Met google-earth worden de plekken van bomen binnen een afgesproken wijk tussen de dijk en een weg op de kaart aangegeven. In drietallen zetten de leerlingen routes uit en wel zo dat alle bomen bezocht kunnen worden. Kinderen gaan op pad en maken foto’s van elke boom, van het blad aan de boom en geven op de kaart aan

welke foto bij welke boom hoort. Tot zover was het idee met de leerlingen gemaakt geïnspireerd op de vierkante meter in het weiland. Toen vond er een gesprek plaats over de leeftijd van bomen en wat ze dan wel allemaal hebben meegemaakt. Hadden ze maar een mond... de leerlingen namen de macht over, vertelde de student ... zij regelde alleen toestemming van de gemeentelijke plantsoendienst. Een tiental bomen werden door de leerlingen met rivierklei een gezicht gegeven. Met opname-apparatuur gingen de leerlingen verhalen inventariseren van de bewoners rond de bomen. Die verhalen kwamen te hangen bij de bomen. De leerlingen wilden in de gezichten op de bomen sensoren verstoppen zodat als er iemand langskwam de boom als vanzelf zou gaan praten... dat idee strandde. 'Ik heb alleen maar 'doe maar' gezegd', vertelt de student. Ik was eigenlijk overbodig.

De ander

Nogmaals analoog aan het kunstonderwijs: ik zie in een modern kunstwerk per definitie iets dat vertelt over mijzelf. Mijn denken wordt zichtbaar in wat ik bewust word, in wat ik zie. Zo werkt het ook bij jou. Dit zien delen, maakt dat we elkaar ontmoeten. Het kan leiden tot nieuwe inzichten. Ik heb jou nodig om mijzelf te leren kennen.

Studenten in het profiel gaan met een klein groepje naar de stagegroep van een van hen. Ze bereiden samen de activiteit voor, overleggen met de profielfacultair, maken gebruik van elkaars talenten, kunnen dus meer dan in hun eentje. Ze zien elkaar in de omgang met kinderen, in de benadering van het vak. Ze stemmen af, ze kijken af en leren. In een veilige situatie.

Biesta (2018) maakt de relatie tot de ander specifieker 'Het is niet de vraag wat mij uniek maakt, maar de vraag wanneer het ertoe doet dat ik 'ik' ben. Waar mijn uniciteit op het spel staat en waar ik dus op het spel sta.

Een ander die aan mijn studenten komt of een organisatie die zo georganiseerd is dat het studenten raakt, raakt mij als docent. Kom je aan studenten dan kom je aan mij. Mijn docentschap is een onderdeel van mijn zijn, daar moet je van afblijven. Ik kan niet anders dan er tegen op te staan. Ik zou mijn werk niet serieus nemen en daarmee mijzelf.

Levinas formuleert uniciteit als het doen van 'datgene wat niemand anders in mijn plaats kan doen.

In het pedagogisch beleidsplan van de Marnix Academie wordt Levinas genoemd als een belangrijk uitgangspunt van denken over ons onderwijs: 'Ik besta door de ander'. Studenten zijn eerst verbaasd, daarna geraakt als wij ze aan het eind van het profiel bedanken; bedanken dat wij hun docenten mochten zijn. We realiseren ons zo goed dat deze manier van werken zo persoonsafhankelijk is. Zonder jullie besta ik niet als docent.

Samen

Het vak muziek zorgt voor een werkelijke zichtbare en hoorbare (fysiek en mentaal) afstemming op de ander. Samenwerking aan een uiting, met tijd voor proces. Groei richt het individu op deelname aan een groter geheel. Muziek maken vraagt om aanpassen aan de groep en samen trots zijn op een bereikt resultaat; transferabele vaardigheden, noodzakelijk om goede creaties voor het voetlicht te brengen.

We formuleren opdrachten zoveel mogelijk zodat er samengewerkt kan/ moet worden en in samenhang. We maken studenten heel duidelijk dat alles in alles grijpt. Toets 1, 'het fundament' is de grond van handelen dat zichtbaar wordt in toets 2 'werk in uitvoering' en in toets drie 'delen is vermenigvuldigen' komt alles samen.

Onderdelen van die toetsen doen we in lestijd met elkaar. In de ochtend maakt een groep studenten de verschillende kenmerkende stappen binnen de verschillende ontwikkelingslijnen over de hele basisschool zichtbaar; in de middag gaat de andere groep hierop verder en maakt duidelijk waar verbanden tussen de ontwikkelingslijnen gevonden zijn op klasniveau. Deze twee presentaties zijn een onderdeel van de toets.

Er wordt steeds in twee of drietallen gewerkt. Zowel binnen de kleine groep als tussen de groepjes moet er afgestemd worden. Het is voor ons docenten ook leuk om te zien hoe studenten verschillende rollen pakken. Nog leuker wordt het als studenten ruimte opeisen op het op een eigen wijze te doen.

Binnen een groep (binnen een cultuur) ontstaan afspraken en gewoontes. Het kader van die afspraken en gewoontes definiëren de groep. Mensen zijn sociale wezens en willen bij een groep horen. Het bij een groep horen geeft veiligheid voor het individu. De groep is richtinggevend voor denken en gedag van het individu. Vygotski noemt de mate van communicatie bepalend voor ontwikkeling en wijst op het belang van de groep; leren gebeurt volgens Vygotski binnen de (peer)groep.

De gemeenschap waarin geleefd wordt bepaalt de creativiteit, de creatieveling als een vat vol tegenstrijdigheden. (bron Mihaly Csikszentmihalyi in Ontsnappingskunst van Hans van der Braak). Wil je creativiteit stimuleren zal je met uitersten om moeten kunnen gaan. Ik word bepaald (begrenst) door de groep. Ik heb de ander nodig, 'Ik besta door de ander' zegt Levinas (2013).

Relatie

Opkomen voor jezelf is natuurlijk noodzakelijk, en zolang dat opkomen voor jezelf een ander niet blokkeert, is er ook niets aan de hand. Hoe verhoud ik mij ten opzichte van mijzelf en de ander; de zoektocht vanuit beeldend. Hoe stem ik af op de ander? Hoe maak ik deel uit van het geheel, de zoektocht vanuit muziek. Dat wat van waarde is moet onderzocht en 'eigen' gemaakt worden, zowel individueel als in de groep: waarden worden door studenten door gegeven aan leerlingen. De student als waarachtige partner vanuit het student-zijn. Een partner die vanuit mijn docent-zijn benaderd dient te worden.

Het gaat over 'echtheid' en die echtheid is zichtbaar. Waarheden kun je manipuleren, echtheid niet (Claudia Durastanti in 'De vreemdelinge' 2020). Hier wreekt de nadruk op het

linguïstische, 'blaten' noemen wij dat recht praten wat krom is. Het is niet uit weelde, het is aangeleerd.

Leren doe je alleen als je ruimte hebt. Ruimte in de sociale omgeving, ruimte in het eigen hoofd. Het hebben en krijgen van ruimte is essentieel. Er moet zeker in het onderwijs ruimte zijn om fouten te maken, om de plank mis te slaan, om onhandig te zijn, om te zoeken. Leren is per definitie onzeker makend. Ik kan dat (nog) niet en nu moet ik het. Veiligheid in de groep is een noodzakelijke voorwaarde. Dat geldt voor kinderen, dat geldt voor volwassenen. Het geldt in de klas, het geldt in het team.

Ik gebruik het voorbeeld tijdens mijn tekenlessen om duidelijk te maken dat een relatie kwetsbaar is. Dat woorden ertoe doen. Dat we vaak meer vernietigen dan we ons bewust zijn. Dat we het voor jou onveilig maken. Onveiligheid doet vechten, vluchten of bevriezen. Er is dan geen ruimte meer om te leren.

Ik vraag een vrijwilliger die ik mag 'afzeiken' op basis van een tekenkrabbel op papier. Ik vraag de vrijwilliger een huis te tekenen... en voor dat die klaar is met tekenen, laat ik weten dat het echt nergens op lijkt, dat het wel heel erg laag niveau is, dat een kleuter ...

Zelfs al weet iedereen dat het gespeeld en in scène gezet is, iedereen voelt het wrede. Iedereen ziet mijn slachtoffer verkrampen. Als dit echt zou zijn ...wat denken jullie ...gaat deze student ooit nog met liefde tekenen? (rekenen, gymmen, etc.) Mijn lelijk doen zet mij als docent op een onoverbrugbare achterstand.

Er moet liefde zijn voor de student. Mijn oude kleuterjuf noemde vanuit haar hart ons altijd 'lieve schatten' en dat was mooi. Er moet liefde zijn voor het werk dat studenten leveren, het is niet uit weelde als het verwachte niveau niet zichtbaar is (er van uit gaande dat het niveau goed is ingeschat).

Bij muziek ben je direct hoorbaar, hoe kwetsbaar, kan ik dat wel, doe ik het goed? Mijn opdrachten, mijn spelletjes moeten zo zijn, dat je je veilig genoeg voelt om 'het goed te doen, het te kunnen'. Een ritme van vier gelijke klappen is ook een ritme en maakt dat ik in het geheel pas. Tegelijk ligt er de ruimte voor diegenen die meer uitdaging willen aangaan voor de invulling van hun beurt. Niet 'ik ben beter' is de drijfveer, maar hoe ben ik onderdeel van het geheel, met bewondering voor het excelleren.

Een kind doet het nooit fout, dat wat zich toont is ons startpunt. Ik wilde meester worden om jullie iets te leren. Lelijk doen past hier dus niet in. Eindeloos geduld wel. Liefdesvol elkaar bejegenen ook. Noem dat beschaving, het resultaat van de cultuur.

Dialogo

Studenten vertellen na mijn lelijk-doen-voorbeeld over hun oude docenten; hoe triest kun je worden? Er wordt heel wat afgebrand. Het juiste doen is ook zo lastig in een wereld vol foute voorbeelden. Een president scheidt een context waarbinnen schreeuwen, liegen en bedriegen en zo mensen beschadigen, mogelijk gemaakt wordt. 'Kunst kan de wereldvrede bevorderen' zegt Terry Barrett: kunst is een veilige haven om met elkaar in gesprek te komen en zo elkaar te leren kennen. Kunst is nabij genoeg en voelbaar en tegelijkertijd met genoeg afstand. Pleidooi voor meer kunstonderwijs.

Jelle Jolles (2011) beschrijft creativiteit vanuit het neuropsychologische: 'Creativiteit is dat je openstaat voor meer gebruikersmogelijkheden, voor andere invalshoeken en voor een andere manier van denken'. Het onmogelijke is ook een van de vele mogelijkheden en daarmee gaat denken in mogelijkheden verder dan oplossingen zoeken. Voorwaarde is altijd om je open te stellen, je oordeel uit te stellen.

Er een keuze om het mogelijke al dan niet in te zetten. Bij een goede keuze wordt de ander betrokken en is de cultuur richtinggevend wat betreft goed en fout, wat acceptabel is en wat niet. Het is een lastige. Creativiteit is niet een vrijbrief; binnen creativiteit kan alles, niet alles is goed.

De leerlingen en studenten van nu vormen de samenleving van morgen. Een samenleving die dynamisch is, aan het veranderen is en onder druk staat. Internet zorgt ervoor dat er veel meer wereldwijde problematiek voor ons zichtbaar wordt en tegelijk groeit het besef dat sommige problemen ook alleen maar vanuit mondiaal perspectief en met nieuwe inzichten kunnen worden opgelost.

Om de problemen te kunnen aanpakken is een open en kritische houding vereist; waarin we echt luisteren naar anderen, echt open staan voor kritiek en suggesties en echt actief op zoek gaan. Biesta (2018) koppelt de manier waarop onderwijs ingericht moet worden nadrukkelijk aan deze houding en formuleert het als 'Ons bestaan moet begrepen worden als een 'bestaan-in-dialoog' met het andere en de ander'.

De antwoorden die we eeuwenlang gaven brachten de wereld waar we nu staan en waren noodzakelijk om te komen waar we nu staan; de antwoorden van toen voldoen echter nu niet meer – of gedeeltelijk –. Hedendaagse vragen als klimaatverandering, plasticsoep en een samenleving die verhardt, zijn aan de orde en vragen een andere benadering. Een benadering waar meer antwoorden mogelijk zijn en nodig zijn, er is niet een oplossing, het is niet lineair.

Spelen als noodzaak

Naast verbaallinguïstische en visueelruimtelijke denkstrategieën zijn er strategieën gebaseerd op tast, op handelen, op motoriek (Jelle Jolles 2011). Het verbaallinguïstische is gekoppeld aan het logisch denken ($1+1=2$), het visueelruimtelijke aan het abstracte en het creatieve ($1+1=11$) en de strategieën gebaseerd op tast, handelen, motoriek aan 'denken door te doen', spelen.

Ons onderwijssysteem is geworden tot een talige overdracht van kennis en vaardigheden. Het abstract/ creatieve en het denken door te doen is ondergesneeuwd. Zeker jongere kinderen leren door te doen (Jelle Jolles 2011).

Door de nadruk in onze onderwijscultuur op het verbaallinguïstische, wordt niet alleen aangesloten bij leerlingen die een ander voorkeur hebben, maar worden ook de verbaallinguïstische kinderen niet op een andere manier uitgedaagd.

Biesta zegt dat leerlingen zichzelf moeten kunnen ontwikkelen als compleet uniek mens (subject) vanuit een dialoog met een gemeenschap: 'Een oriëntatie op een mogelijke toekomstige manier waarop de leerling zou kunnen bestaan, een manier die nog niet voorzien kan worden, niet door de leraar niet door de leerling ... dat er een ruimte wordt geopend waarin de leerling als subject kan verschijnen' (Biesta 2018). Ons onderwijs heeft als opdracht aan te sluiten bij de student/ leerling waardoor die student/leerling zich kan tonen (als een uniek kunstwerk). Biesta zegt nergens dat zijn 'dialoog' met woorden moet. Er bestaat een dialoog in handelen, in bewegen, in reageren vanuit lijf en leden.

'Onze huidige denkwijzen voldoen uitstekend op sommige terreinen, terwijl ze op andere terreinen ontoereikend en zelfs nutteloos zijn'. (De Bono 2009) De Bono's analyse is dat logica nooit een verandering in onze emoties en ons gedrag zal teweegbrengen: 'Door te volharden in traditioneel denken, wordt het denken niet adequater'.

De Bono pleit voor 'lateraal denken'. Lateraal denken houdt in dat je zijwegen bewandelt, percepties, concepten en beginpunten verandert, niet dat je gewoon harder werkt aan het bestaande. Rob Martens (2019) beschrijft in zijn boek 'We moeten spelen', hoe de hardwerkende Neandertalers niet erin slaagden een pijl en boog te ontwikkelen, terwijl ze op hoog niveau speren konden maken. Pas toen in de Cro-Magnonperiode het maken van kunst begon, kwamen er inzichten en creativiteit om verbindingen te leggen, die leidde tot nieuwe ontdekkingen.

Meer van hetzelfde levert geen oplossingen, niemand wordt er beter van. En toch gebeurt het veelvuldig in het onderwijs. Meestal komt het vasthouden aan het bekende voort uit angst, 'bange mensen doen rare dingen'. Angst voor het nieuwe, is verklaarbaar. Angst is een genetisch bepaald overlevingsmechanisme; het onbekende, het nieuwe kon tot de dood leiden. (Martin Appelo 2014)

Lateraal denken houdt in dat je niet binnen de patronen blijft, maar overstapt op andere patronen. Het gaat om het oog hebben voor toevalligheden. We gaan van het hoofdpad naar het eind van een zijspoor. Als we eenmaal een verband gevonden hebben, lijkt het achteraf logisch. Lateraal denken is spelen, spelen met (on)mogelijkheden en die samenbrengen.

Flexibiliteit

Mensen zijn verschillend, studenten zijn verschillend. Begeleiding moet dus gericht zijn op verschillen; situationeel en gericht op het individu.

Sjef Drummen stelt dat ouders binnen een gezin elk afzonderlijk kind op een eigen specifieke manier benaderen en opvoeden. Een gezin met 10 kinderen heeft dus 10

manieren van benadering binnen de opvoeding. Opvoeding gebeurt op basis van individuele talenten, vaardigheden en mogelijkheden. Drummen bepleit in het onderwijs flexibiliteit, gerichtheid op de individuele ontwikkeling (opvoeding) die ontstaat in dialoog en samen onderzoeken, ervaren beleven verwonderen en genieten. Opvoeden en onderricht eigenlijk als een groot gezin. Het samen werken aan de eigen individuele ontwikkeling maakt betekenisvol. Het samen in verscheidenheid ontwikkelen maakt rijk. De ander wordt betekenisvol; het afstemmen op de ander wordt betekenisvol.

Hier ligt dus een rol voor zowel de groep studenten (met en van elkaar leren) als bij de docenten. Docenten zullen de begeleiding moeten afstemmen op de behoeften van de individuele student.

Dee Fink geeft aan dat er veel soorten van leren tegelijkertijd, naast elkaar kunnen plaatsvinden. Docenten zijn een voorbeeld van 'flexibel zijn' en tevens in 'doelgerichtheid'. Zij differentiëren in een rijke benadering, rijke inhoud, rijke vorm etc.. Docenten fungeren als externe motivatiebron voor de studenten waarbij studenten verschillende soorten betekenisvol leren tegelijk verwerven (Glasbeek 2015), een voorbereiding op, model voor het werken met leerlingen in de basisschool: Teach what you preach!

De toetsing, het toetsrooster, de uitgeschreven protocollen zoals ze nu uitgeschreven zijn en gehanteerd belemmeren het afstemmen op de behoeften van de studenten: een voorbeeld, een deadline is een deadline en na twee keer onvoldoende heb je pech. Wij zeggen; je levert pas in als je tevreden bent. De eerste deadline is er niet voor niets, een volgende maken we in overleg maar vooral door begeleiding. Vanmiddag nog zegt een bijna afgestudeerde student: maar van jullie kreeg ik heel vaak feedback, ik mocht het vaak laten zien. Dat is waar ik van leerde.

Begeleiding

Leren begint bij doen: ervaren, ontmoeten, genieten, beleven, ontdekken, experimenteren, verwonderen, bewonderen, betekenis geven, etc. (David van Kooij 2015). De student moet zelf de wereld ontdekken, de docent kan het ontdekken alleen maar faciliteren.

Ontdekken is van belang om ervaringen te krijgen. Ervaringen die het denken sturen. Ervaringen vormen de grondslag van het denken. Leren ontstaat niet (alleen) door er over te praten, leren ontstaat door te doen.

Ervaringen moeten worden opgedaan vanuit geborgenheid en veiligheid; fouten maken moet mogen, zonder fouten maken is leren onmogelijk (Igor Byttebier 2002). De docent is er om de student tot leren te brengen vanuit die geborgenheid en die veiligheid. De docent is een leermeester gericht op de ander, constant aanvoelen wat de ander nodig heeft en stappen zetten vanuit een (bege)leidende rol. Lesgeven aan een groep studenten is topsport bedrijven.

‘We weten dat de hersenen pas na het twintigste levensjaar volgroeid zijn’ (Jelle Jolles 2011) Het gaat hier vooral om de vaardigheden van plannen, abstract denken, zelfevaluatie en sociale evaluatie. Deze worden pas voltooid na het twintigste levensjaar. Studenten kunnen dus pas in hogere jaren van de opleiding hun studieplannen en effectief studeren. Dit dwingt de studiebegeleider tot begeleiding op die vaardigheden.

Werken met leerlingen is beseffen ‘dat het verlangen om volwassen in de wereld te willen zijn naar een heel specifiek verlangen verwijst, het eigen *leven* willen leven’. Het verlangen wekken om het eigen leven als subject te leiden betekent dat we kinderen enerzijds moeten helpen om niet te hard op de wereld af te gaan met hun ambitie om in de wereld te willen bestaan, en dat we ze anderzijds moeten helpen niet te snel weg te lopen als het in-de-wereld-zijn moeilijk en frustrerend blijkt. Als subject bestaan, in en met de wereld, vraagt dus dat we in dialoog komen met de wereld waarbij in dialoog niet moet worden begrepen als gesprek maar als een existentiële vorm’ (Biesta 2018).

Op een of andere manier past dit ook op de studenten: hun eigen (onderwijs)leven willen leven. Helpen om te nuanceren wat betreft hun ambitie, helpen om niet af te haken als het leven in het onderwijs moeilijk en frustrerend blijkt. Vanuit een stevige visie, steeds te blijven zoeken naar de mogelijkheden om je onderwijs vorm te geven ten dienste van de kinderen.

Het werkwoord ‘betekenen’

(Ino de Groot in ‘Onderwijsverhalen, over dilemma’s en keuzes’ 2018. Uitgave ter gelegenheid van het afscheid van Bas van den Berg bij de Marnix Academie en de Master Leren en Innoveren)

Er staat een kunstwerk op de ezel. Een groot kunstwerk.

Een paar van ons gaan op de grond zitten, een paar lopen wat heen en weer met de ogen gericht op het kunstwerk, anderen verplaatsen hun gewicht van de ene naar het andere been en staan zo stil. Ik zit op een stoel. Er hangt concentratie in de lucht.

De opdracht is vijf minuten te kijken zonder een woord te zeggen. De opdracht is: beleef het kunstwerk door te kijken; geef het kunstwerk de ruimte zich te tonen door die vijf minuten te nemen en te aanschouwen; ervaar het kunstwerk door in de huid te kruipen van het kunstwerk, verwonder je met een open oog ... en daarmee stel jouw oordeel even uit.

Ik kijk.

Het rood in het werk doet me denken aan Ping Yao. Ik zit meteen weer even in China: ik zie de mensen voor me, ik ruik de geuren, ik voel de warme vochtigheid. Ping Yao is een heel mooi bewaard gebleven stadje uit de Han tijd geheel ommuurd met een stadsmuur uit de Ming dynastie. Geen gemotoriseerd verkeer tussen de stadsmuren, de bevoorrading gaat met ezels, met handkarren. Zoals Ping Yao zich aan mij toonde, zo stelde ik me een oude Chinese stad voor. Stad van mijn dromen.

We sliepen in een traditioneel huis aan de hoofdstraat. Dagen zat ik op de veranda te kijken. Gewoon zitten en kijken en als een rozige barbaar bekeken worden. Ping Yao is mijn lievelingsstad waar we meerdere keren terugkwamen. Een sfeer zoals in 'Raise the red lantern' (1991) van Yimon Zhang, waarbij Zhang de voornaam is van de regisseur.

De trein van gedachten gaat over een wissel. Ik ben weer terug bij het kunstwerk. Turners luchten lijk ik te herkennen: de kracht van lucht, vuur, aarde en wind. De kracht van zoeken, de kracht van beleven, de kracht van durven. Turner was zijn tijd vooruit; je moet maar het lef hebben.

Vijf minuten stil kijken duurt voor mij niet lang. Ervaringen, gedachten en gevoelens worden door het kunstwerk opgeroepen en ik laat me erdoor meenemen. Het zijn mijn gedachten, mijn gevoelens en mijn ervaringen. Ik herken mezelf in het kunstwerk. Zo eigen ik me het kunstwerk toe.

Om beurten vertellen we aan elkaar wat we zien. Verhalen vertellen betekent ook aanwijzen in het kunstwerk: 'Kijk hier zie ik ...'. Het aanwijzen is noodzakelijk; als je niet weet waar je naar kijken moet zie je namelijk niet. Het aanwijzen maakt het verhaal dat je vertelt navolgbaar in het kunstwerk.

Iedereen snapt onmiddellijk dat het rood mij aan China doet denken. Daar hebben we het over. Chinees rood is blijkbaar algemeen voorstelbaar en dat terwijl ik de enige ben die in Ping Yao geweest is.

Het aanwijzen van de lucht die me aan Turner deed denken is best nog lastig... het kunstwerk op de ezel toont geen luchten. Ik zoek wat de link was in het kunstwerk waardoor ik aan de luchten moest denken. Zorgvuldig en zo precies mogelijk formuleer ik de woorden die per definitie te kort schieten. Woorden zijn niet altijd toereikend en zijn soms verwarrend. Hier hebben we het dan ook met elkaar over.

Ik kijk met mijn ogen. Mijn verstand laat mij zien. Ik zie vanuit mijn ervaringen, mijn gedachten en mijn gevoelens. Ik zie per definitie gekleurd. De gorilla kan zomaar voor mij onzichtbaar zijn. Mijn hersenstructuur is uniek, dus mijn waarneming is uniek. Ik zie wat ik denk. Ik zie wat jij niet kunt zien.

Ik deel mijn zien in de groep. Delen = vermenigvuldigen en zo vertellen we elkaar, bevragen we elkaar, zijn we in gesprek.

Mijn buurman neemt mij mee in zijn verhaal. Hij wijst aan en vertelt. Zijn verhaal is navolgbaar in het kunstwerk. Het is een wat droevig verhaal. Hij vertelt wat het kunstwerk met hem doet. Ik wist niet dat hij eenzaam was.

Ik had 'eenzaamheid' nooit kunnen zien in het kunstwerk op de ezel. Nu met zijn verhaal en zijn aanwijzen wel. Mijn buurman heeft zichzelf door middel van het kunstwerk laten zien. Zo'n ontmoeting is mooi.

De vrouw naast mijn buurman. Zij wijst een detail aan. Ik zie het nu pas. Ze wijst naar een punt en laat mij in dat ene punt twee delen zien... Dicht naast elkaar geschilderd als één met spanning ertussen. Ze vertelt een bijna romantisch verhaal over het verlangen samen te

smelten met haar lief en het onmogelijke daarvan. Daar hebben we het samen over... Wat is dat mooi zo'n ontmoeting.

Weer een ander vertelt...

Versillende verhalen die allemaal navolgbaar zijn, zo waar zijn. Ze blijven verbonden aan het kunstwerk op de ezel. Verhalen die het kunstwerk persoonlijk maken. Verhalen die mij meer doen zien dan ik zag. Mijn kijk- en interpretatierepertoire is uitgebreid. Dank collega's die me inzicht geven, die mij verder doen kijken dan mijn neus lang is, mijn wereld uitbreiden.

Het kunstwerk is mij dierbaar geworden door de verhalen. Het gaat al lang niet meer over mooi en lelijk.

Ino de Groot en Marjanka van Maurik

Utrecht, 22 februari 2020.